

Polona Balantič*

Zahodnonemške priprave na smrt predsednika Josipa Broza Tita.

Obravnavanje dejavnikov morebitne destabilizacije Jugoslavije v primeru smrti predsednika Tita in priprava ukrepov za podporo Jugoslaviji

IZVLEČEK

Prispevek poskuša na osnovi analize dokumentov političnega arhiva nemškega zunanjega ministrstva ponuditi odgovor, ali so v letih pričakovanja smrti predsednika Tita zahodni zavezniki Jugoslavijo obravnavali kot potencialni izvor varnostne krize v razmerah blokovske razdelitve sveta. Raziskovalna metoda je bila analiza dokumentov v fondih, ki dokumentirajo nemško-jugoslovanske odnose v obdobju vlad nemškega kanclerja Helmuta Schmidta (1974–1982). Analiza dokumentov potrjuje hipotezo, da so zahodni zavezniki zaradi svojega interesa za ohranitev blokovsko nevtralne Jugoslavije od leta 1976 pozorno spremljali njen varnostni položaj in pravilno predvidevali, da neposredna grožnja Jugoslaviji ni Sovjetska zveza, temveč gospodarska kriza v Jugoslaviji in napetosti med njenimi narodi.

Ključne besede: hladna vojna, predsednik Tito, Jugoslavija kot Sonderfall, Helmut Schmidt, razpad Jugoslavije

ABSTRACT

WESTERN GERMANY PREPARATIONS FOR
THE DEATH OF PRESIDENT JOSIP BROZ TITO.
ADDRESSING FACTORS OF A POSSIBLE DESTABILIZATION
OF YUGOSLAVIA IN CASE OF THE DEATH OF PRESIDENT TITO AND
THE PREPARATION OF MEASURES TO SUPPORT YUGOSLAVIA

The main aim of the article was to determine, based on the analysis of documents obtained from the German Foreign Ministry political archives, whether, during the time

* Mag. zgodovine, doktorska študentka zgodovine (Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani), Dečmanova 2, SI-1000 Ljubljana, polona.balantic@rtvslo.si

when the death of President Tito was expected, the western allies perceived Yugoslavia as a potential source of security crisis in the world that was divided into two blocs. The research method used in the study is the analysis of documents from archives describing relations between Germany and Yugoslavia during the 1974–1982 period, when Helmut Schmidt served as Chancellor of the Federal Republic of Germany. The results confirmed the hypothesis that, due to their interest to keep Yugoslavia neutral in matters concerning the bloc division, the western allies had, since 1976, closely monitored the security position of the Yugoslavian state and determined that the economic crisis in Yugoslavia and tensions between its peoples posed a direct threat to its existence.

Key words: cold war, president Tito, Yugoslavia as a “Sonderfall”, Helmut Schmidt, the breakup of Yugoslavia

Prolog

Na prvi seji zvezne vlade v Bonnu po smrti predsednika Josipa Broza Tita so Jugoslavijo obravnavali pod točko tri dnevnege reda z naslovom *Internationale Lage* (Mednarodne razmere). Administracija zveznega kanclerja Helmuta Schmidta¹ je

¹ Helmut Schmidt je bil drugi zvezni kancler iz vrst socialnih demokratov (SPD) v povojni ZRN. 16. aprila 1974 je po njegovem odstopu nasledil Willyja Brandta. Kancler je bil do 1. oktobra 1982, ko so mu izglasovali nezaupnico. Vladno politiko koalicije strank SPD in FDP (Liberalno-demokratska stranka) v eri kanclerja Schmidta so zaznamovali soočanje s posledicami nafne krize (1973) in energetske krize (1979), ohladitev odnosov med Washingtonom in Moskvo ter soočanje z vzponom levega terorizma, konkretnije boja proti terorizmu Frakcije rdeče armade (RAF). Prav zaradi teh okoliščin delovanja njegovih treh vlad so pogoste ocene, da je njegovi karieri zveznega kanclerja umanjkal pozitiven vrh, zaradi nenehnega soočanja s kriznimi okoliščinami pa je tudi kot kancler ohranil vzdevek »krizni menedžer«. Tega so mu nadeli, ko je kot senator za notranje zadeve mesta Hamburg uspešno vodil reševalno akcijo ob katastrofalnih poplavah v noči s 16. na 17. februar 1962. Drugače kot njegov predhodnik Willy Brandt je Schmidt zavračal idealistični pristop k oblikovanju zunanjepolitične strategije in obveljal za realpolitika. Zanj je veljalo, da v polju socialdemokratske politike stoji na desnem polu. Njegova politika je bila tako prvenstveno usmerjena k stabilizaciji in rasti zahodnonemškega gospodarstva pa tudi gospodarskega prostora zahodnoevropskih integracij. Drugo vodilo je bilo preprečevanje možnosti, da bi ZRN postala mednarodnopolitično izolirana. Osnovni naslovnik vseh njegovih politik je bila Evropa (v terminu Zahodne Evrope, tedaj reprezentirane z Evropsko gospodarsko skupnostjo pa tudi z zvezo NATO), čeprav je bil tudi prepričan ‚transatlantik‘ in je verjel v nujnost dobrega sodelovanja z ZDA. Osrednja os njegove zunanje politike je bil Bonn–Pariz, saj je Schmidt verjel, da je tesno sodelovanje ZRN s Francijo prvi pogoj za poglobljanje predvsem gospodarske integracije zahodnoevropskih kapitalističnih gospodarstev. Primat gospodarskih in finančnih zadev v Schmidtovi vladni politiki (tudi v njegovi zunanji politiki) potrjuje med drugim njegova iniciativa za srečanja gospodarskih veselil, iz česar so se razvila redna letna srečanja gospodarskih veselil (G7) ter program za vzpostavitev evropske monetarne unije (obe pobudi je oblikoval in predstavil skupaj s francoskim predsednikom Valeryjem Giscardom d’Estaingom). Če je za obdobje vlad Willyja Brandta obveljala ocena, da si je tedaj ZRN povrnila ugled v mednarodni politiki, pa mandate vlad Helmuta Schmidta ocenjujejo kot čas, ko ZRN vstopi v klub političnih veselil, kjer s temi enakopravno razpravlja tudi o varnostnih vprašanjih. Tozadeveno naj bi bila ključna cezura Schmidtova udeležba na sestanku vodstvene skupine NATA na Guadeloupu januarja 1979, kjer je ZRN kot sicer nejedrska država enakovredno z drugimi udeleženkami iskala rešitve vprašanja jedrskega orožja in njegovega nameščanja. Schmidtovo tretjo vlado po izglasovanju nezaupnici je nasledila vlada koalicije strank CDU (Krščansko-demokratske stranke) in FDP s kanclerjem Helmutom Kohlom. Ta koalicija in Kohl kot kancler sta se obdržala do združitve obeh nemških držav v letu 1990. Podrobneje o vladni politiki Helmuta Schmidta v: Christian Hacke, *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder* (Berlin: Ullstein, 2004). Helga Haftendorn, *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung: 1945–2000* (München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2001). Gunter Hofmann, *Willy Brandt und Helmut Schmidt. Geschichte einer schwierigen Freundschaft* (München: C. H. Beck, 2012).

ugotavljala: »Časovno sovpadanje afganistanske krize s hudo boleznijo predsednika Tita je Jugoslaviji omogočilo preverbo določenih kriznih mehanizmov oziroma mehanizmov prehoda. Ta preizkus je bil očitno uspešen: Notranje razmere so ostale stabilne, javen odziv preudaren. Tudi po Titovi smrti 4. 5. 1980 še naprej ni nobenega razloga za dvom v sposobnost delovanja in stabilnost Jugoslavije.«²

Jesco von Puttkamer, ki je kot veleposlanik Zvezne republike Nemčije (ZRN) v Beogradu od leta 1975 pozorno spremljal priprave na prehod Jugoslavije v čas po Titovi smrti, katerih ključ je bila predvsem ustavna kodifikacija instituta kolektivnega vodstva kot sredstva zoper mogoč nastop vakuum na vrhu države in kot ukrepa za ohranjanje stabilnosti v večnacionalni federaciji, je pol leta po Titovi smrti napisal bolj realistično oceno: »Po Titovi smrti je Jugoslavijo zajela splošna, iskrena žalost. Pokazalo se je, da je užival simpatijo daleč onkraj krogov komunistične partije skoraj med vsemi Jugoslovani. Splošen šok, ki ga je Titova smrt sprožila, je pri opazovalcih vzbudil vtis močne enotnosti. V tem obdobju je kolektivno vodstvo uspešno izkoristilo priložnost za izpeljavo prvih korakov prehoda v čas po Titu.

Kot je bilo pričakovati, je del učinka šoka sčasoma poniknil v ozadje in goreča praktična vprašanja vsakodnevnega življenja, predvsem na ekonomskem področju, so stopila v ospredje, pri čemer je občutek pripadanja (skupni državi, op. P. B.) popolnoma izostal. Jugoslovani so zdaj pridobivali nove izkušnje. Ugotavljali so, da je ena stvar imeti sistem samoupravljanja z nesporno avtoriteto na vrhu, ki jo je v vsakem trenutku mogoče poklicati in ki je v skrajnem položaju odločala, povsem druga stvar pa je shajati v tem zapletenem sistemu brez takšne avtoritete. Prvič v povojnem obdobju sta se morala jugoslovansko vodstvo in javnost sprijazniti z dejstvom, da je treba konflikte javno razrešiti.«³

Obenem se je moralo politično vodstvo soočiti tudi z novo odsotnostjo »ključnega arbitra, ki je sistem rešil iz brezupnega položaja, kadar je vse drugo odpovedalo«, za katerega se je v obdobju optimizma po letu 1971, v neke vrste »zlati dobi«, zdelo, da je rešil tudi nacionalno vprašanje.⁴

Zgoščenost nemških poročil o razmerah v Jugoslaviji od začetka Titove bolezni, o kateri tuji diplomati poročajo od nastopa leta 1980,⁵ in pa pozorno spremljanje

2 DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132867, Gradivo referata 214 za sejo vlade 7. 5. 1980, 6. 5. 1980.

3 DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132868, Ber. Nr. 1425/80, Betr.: Entwicklung in Jugoslawien seit Titos Tod, 7. 11. 1980.

4 Sabrina Petra Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević* (Boulder: Westview Press, 2002), 5. Na smrt Tita kot trenutek izgube ključnega arbitra v reševanju kriz v povojni Jugoslaviji v članku *Ustava SFRJ in ustavni sistem 1974, povzročitelj krize ali mehanizem za njeno reševanje?* opozarja Mitja Žagar. Ugotavlja, da je bil predsednik Tito skupaj z vrhom Zveze komunistov Jugoslavije kot vrhom nosilke političnega monopola »najpomembnejši in najbolj učinkovit neformalni mehanizem za preprečevanje, upravljanje in reševanje kriz in konfliktov«. Žagar ugotavlja, da je bilo to »bistvenega pomena v državi, katere oblast in vladajoča ideologija sta trdili, da uveljavljanje socialističnega samoupravljanja pretvarja Jugoslavijo v družbo brez konfliktov, saj iz navedenih razlogov ustavni in politični sistem nista vključevala in razvila učinkovitih formalnih mehanizmov in institucij za preprečevanje, upravljanje in razreševanje kriz in konfliktov«. – Matija Žagar, »Ustava SFRJ in ustavni sistem 1974: povzročitelj krize ali mehanizem za njeno razreševanje?«, v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968–88*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010), 231–56.

5 Prvo poročilo diplomatov ZRN o Titovi bolezni v dokumentih političnega arhiva nemškega zunanjega ministrstva nosi datum 4. 1. 1980. V njem svetnik veleposlaništva Hallensleben poroča, da ljudje govorijo, da bo Tito umrl in da ga bo nasledil Rus: »Dogajanja v Afganistanu marsikateremu Jugoslovanu kažejo, da se mora Jugoslavija za svoj

razvoja v Jugoslaviji in tudi razvoja njenega položaja v mednarodni skupnosti je treba razumeti v kontekstu posebnega položaja, ki ga je Bonn (in obenem Zahod) pripisoval stabilnem in v kontekstu blokovske razdelitve sveta neodvisnem položaju Jugoslavije.⁶

Jugoslavija kot *Sonderfall* (poseben primer) zahodnonemške zunanje politike je bila še posebej značilna za obdobje vlad socialnodemokratskih kanclerjev; prav Willy Brandt (kancler v obdobju 1969–1974) je še kot zunanji minister v veliki koaliciji kanclerja Kurta Georga Kissingerja (1966–69) spodbudil zagon postopka za obnovitev diplomatskih odnosov z Jugoslavijo, do česar je prišlo leta 1968.⁷ V naslednjih letih je nemška podpora Jugoslaviji pretežno obsegala ukrepe za podporo jugoslovanskemu gospodarstvu, v obliki sprejemanja jugoslovanskih gastarbajterjev, sodelovanja z jugoslovanskimi podjetji in s kreditno podporo jugoslovanskemu gospodarskemu razvoju. Zanimiv komentar te nemške podpore ohranjanju stabilnosti Jugoslavije je zapisal Viktor Meier, ki je bil v obravnavanem obdobju stalni dopisnik časopisa *Frankfurter Allgemeine Zeitung* za področje Jugoslavije: »Jugoslavija je na Zahodu pobirala sadove skoraj romantične naklonjenosti. Nemški socialdemokrati, med njimi celo realistično misleči zvezni kancler Schmidt, so pri tem vodili.«⁸

Kot izhaja iz dokumentov političnega arhiva nemškega ministrstva za zunanje zadeve iz obdobja zadnjega socialnodemokratskega kanclerja v času obstoja dveh nemških držav Helmuta Schmidta (1974–1982), so zahodne zaveznice predvsem od leta 1976 vodile intenziven dialog o mogočih ukrepih za podporo Jugoslaviji, če bi se ob smrti predsednika Tita pojavila resna grožnja njeni stabilnosti in njenemu obstoju. Od tega leta se je namreč v okviru zveze NATO sestajala neformalna skupina političnih direktorjev in vojaških svetovalcev za posvetovanje o zadevi *Krisenfall Jugoslawien* (Krizni primer Jugoslavija). Kot pričajo dokumenti, pa so bili zdravje predsednika Tita in implikacije stanja Titovega zdravja za politično stabilnost Jugoslavije predmet razprav že vsaj od leta 1974.

Da je šlo pri odločitvi za podporo Jugoslaviji za politično (in tudi ideološko) odločitev, katere poteze so prihajale navzkriž z realpolitičnim razmišljanjem in s smernicami gospodarske in finančne politike posameznih zahodnih držav, priča

.....
sedanji položaj zahvaliti le Titu in da ga lahko vzdržuje le on.« – DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132866, Fernschreiben (verschlüsselt), Nr. 10, Betr.: Gesundheitszustand Titos, 4. 1. 1980.

- 6 Kompendij varnostno-političnih analiz razvoja v jugovzhodni Evropi na ozadju ideje Balkana kot cone brez jedrskega orožja in pa Titove smrti je že leta 1983 izšel pod naslovom *South-Eastern Europe After Tito: A Powder Keg for the 1980s*. Strnjeno pojasnilo interesa Zahoda za varovanje neodvisne Jugoslavije tudi v obdobju po Titu poda uvodni tekst politologa Williama F. Gutteridgea: »Ne le da so interesi na Balkanu in v vzhodnem Sredozemlju po pravilu odvisni od interakcij med zvezo Nato in Varšavskim paktom, ampak so v veliki meri še vedno določeni z dediščino obiska Winstona Churchilla v Moskvi oktobra 1944. Nikjer izven Srednje Evrope ni obstoj (in priznanje obstoja, op. P. B.) sovjetskih in zahodnih con vpliva bolj ekspliciten. Uspešno nadaljevanje (KVSE, op. P. B.) procesa Helsinki–Beograd–Madrid v obliki realistične konference o razoroževanju bi koristil vsej regiji, katere interesov ne moremo ločiti od interesov preostale Evrope in jih ne moremo obravnavati ločeno od njih.« – William Frank Gutteridge, »Summary of Discussions and Notes on Recent Developments,« v: *South-Eastern Europe After Tito: A Powder Keg for the 1980s*, ur. David Carlton in Carlo Schaerf (London in Basingstoke: The Macmillian Press LTD, 1983), 4.
- 7 Podrobneje o obnovi diplomatskih odnosov med ZRN in Jugoslavijo v: Dušan Nečak, *Ostpolitik' Willyja Brandta in Jugoslavija (1963–1969)* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013), 120–74.
- 8 Viktor Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996), 29.

poročilo s konca leta 1975: »Ob robu ministrskega srečanja zveze NATO so ministri za zunanje zadeve razpravljali tudi o tem, kako bi lahko pomagali jugoslovanskemu gospodarstvu in tako okrepili samostojnost države. Sauvagnargues in Callaghan sta s podtonom začudenja vprašala ministra (Genscherja, op. P. B.), zakaj onemogočamo dostop Jugoslavije do evropske razvojne banke. Zvezni minister je izrazil mnenje, da imamo tu najverjetneje opraviti z neprimernim poskusom proračunskih uradnikov, da bi delali zunanjo politiko. Svojim kolegom lahko zagotovi, da to ne bo več dolgo trajalo.« (podčrtano v izvirnem dokumentu)⁹

V obravnavanem obdobju treh vladnih mandatov kanclerja Schmidta skozi dostopne dokumente sledimo razvoju identifikacije morebitnih groženj samostojni in v blokovski konstelaciji nevtralnemu Jugoslaviji: od prve polovice sedemdesetih let je kot vedno manj realna neposredna grožnja ocenjena možnost vojaške intervencije Sovjetske zveze, vedno bolj pa prihaja v ospredje zavedanje, da bodo o koheziji Jugoslavije odločali sposobnost gospodarskega preživetja federacije, zavezanost republik in pokrajin k razvoju projekta skupne države in pa občutek pripadnosti federaciji med prebivalstvom. Dokumenti razkrivajo, da je v letih po smrti predsednika Tita prav dolgotrajna gospodarska kriza odprla vrata povečevanju najprej gospodarskega, po tem pa tudi političnega vpliva Sovjetske zveze v Jugoslaviji in tako tudi širše na Balkanu. Temu se je s koordinirano akcijo z intervencijo Mednarodnega denarnega sklada (MDS) Zahod sredi osemdesetih let zoperstavil. A prav poseg MDS v že spremenjenem geopolitičnem okolju s pešanjem blokovske napetosti in temu ustreznim upadanjem interesa Zahoda za ohranjanje neodvisne Jugoslavije, posledično pa tudi z naraščanjem neizprososti zahodnih upnikov, je tudi napovedal in vodil v konec (finančne) samostojnosti jugoslovanske države, kot katalizator padca realnega standarda jugoslovanskega prebivalstva pa tudi v eskalacijo napetosti med federalnimi enotami in narodi Jugoslavije.

Trojna kriza v času smrti predsednika Tita

Zgodovinarica Branka Magaš, ki je kot novinarka komentirala krizo v Jugoslaviji od leta 1980 pa vse do leta 1992, je januarja 1980 zapisala: »Čeprav se Tito ne zdi usodno bolan, ni presenetljivo, da je vstop sovjetskih čet v Afganistan sprožil nov krog špekulacij o prihodnosti Jugoslavije. NATO sicer ne poroča o premikih čet Varšavskega pakta v bližini jugoslovanskih mej; to, da je jugoslovanska vojska v pripravljenosti, je popolnoma pričakovano. Jugoslovani sami so močno zavrnilo namige, da potrebujejo zunanjo zaščito. V resnici so takšne špekulacije bolj povezane s poskusi ustvarjanja političnega kapitala iz sovjetske dileme v Kabulu kot z varovanjem jugoslovanske nacionalne neodvisnosti. / ... / <<¹⁰

⁹ DE-PAAA, 42 (ZA), f. 116707, Vermerk betrifft: Unterstützung eines unabhängigen Jugoslawiens, 15. 12. 1975.

¹⁰ Branka Magaš, *The Destruction of Yugoslavia, Tracking the Break-Up 1980–1992* (London in New York: Verso, 1993), 79.

V začetku leta 1980 je svetovna javnost kot največjo potencialno grožnjo Jugoslaviji morebiti res ocenjevala agresivnost, ki jo je Sovjetska zveza demonstrirala z invazijo v Afganistanu decembra 1979. Na to kaže tudi zapisnik tiskovne konference tedanjega ameriškega zunanjega ministra Warrena Christopherja, ki so ga nemški diplomati vključili med svoje dokumente. 15. januarja, ob robu zasedanja sveta zveze NATO na temo razmer v Afganistanu, so Christopherja vprašali, ali je svet razpravljaj tudi o morebitnem kriznem načrtu za Jugoslavijo. Christopher je odgovoril: »V pogovorih, ki sem jih imel v zadnjih 356 urah, je bila Jugoslavija omenjena kot ilustracija za način, na katerega so države na periferiji Sovjetske zveze ogrožene zaradi akcije, ki jo je Sovjetska zveza izvedla v Afganistanu. Jugoslavije nismo posebej ali podrobneje analizirali, vendar pa menim, da se morajo vse države na periferiji Sovjetske zveze zavedati, da je njihov položaj sedaj drugačen, kot je bil, preden je Sovjetska zveza izvedla invazijo v pred tem neodvisno državo in v njej namestila skoraj 100.000 vojakov.«¹¹

Izjave o novem položaju za Jugoslavijo po sovjetski invaziji v Afganistan je treba razumeti predvsem v kontekstu prepričanja zahodnih zaveznikov, da morajo ne le Jugoslaviji, pač pa tudi Sovjetski zvezi dati jasen znak, da si bodo sami, tudi po smrti predsednika Tita, aktivno prizadevali za podporo ohranitvi Jugoslavije. O tem govorijo v nadaljevanju citirani dokumenti pogovorov znotraj zveze NATO.

Zelo trezno in z upoštevanjem nadaljnega razvoja dogodkov tudi pravilno so dejavnike nestabilnosti ocenjevali v bonški zunanjepolitični centrali. Njena analiza iz sredine januarja jasno identificira gradnike trojne zaostritve razmer v Jugoslaviji leta 1980, ki so jo poudarjale kasnejše zgodovinske analize. Analiza referata 214, ki je bil pod vodstvom visoke uradnice dr. Renate Finke-Osiander pristojen za Jugoslavijo, je prišla do sklepa: »Neposredne grožnje Jugoslaviji ni pričakovati niti od jugoslovanske emigracije niti od Sovjetske zveze. Komaj verjetno bi bilo, da bi se Sovjetska zveza prav zdaj (po Afganistanu) odločila za prenatgljene akcije. Počakala bo, ali bo čas delal zanjo. / ... / Za jugoslovansko vodstvo bo pomembno, ali bo čas predaha (*Atempause* – čas občutka solidarnosti po smrti predsednika Tita, op. P. B.) izkoristilo za regeneracijo akcijsko sposobnega in navzven trdnega oblastnega centra. Če to ne bi uspelo, bi bilo treba računati z resnimi težavami – predvsem z okrepljenimi stremljenji republik po avtonomiji. / ... / Naš odziv mora upoštevati težak položaj jugoslovanskega vodstva v tej fazi prehoda, in sicer tako, da državo politično in gospodarsko intenzivneje in tudi bolj demonstrativno kot doslej podpremo, da bi ji olajšali varovanje njene neodvisnosti.«¹² (podčrtano v izvirnem dokumentu)

11 DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132867, Reg. Nr. 361 (VS-nur für den Dienstgebrauch), Text: Christopher Conference in Brussels, 21. 1. 1980.

12 DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132867, Vermerk, Betr.: in Jugoslawien bei einem Ableben Präsident Titos zum jetzigen Zeitpunkt, 16. 1. 1980. Nemški diplomati so majhno verjetnost sovjetske intervencije ocenjevali tudi na osnovi sondaže političnih prepričanj jugoslovanskega prebivalstva: »V jugoslovanskem prebivalstvu ni omembe vrednih prosovjetskih tokov. Dogajanje v Afganistanu je potrdilo že uveljavljen pogled na naravo sovjetskega režima.« (podčrtano v izvirnem dokumentu) Ugotavljali so tudi, da v državi ni omembe vrednih »kominformovskih skupin«, ki bi si prizadevale za vrnitev Jugoslavije v sovjetski tabor. – DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132867, Analiza razmer v Jugoslaviji znotraj ministrstva za zunanje zadeve, 10. 3. 1980.

Pred sklepnim delom analize so navedeni trije potencialni destabilizatorji Jugoslavije, ki skoraj sovpadajo s kasnejšimi, tudi v jugoslovanskih analizah sredi osemdesetih let poudarjenimi kriznimi dejavniki:

- Politika »rotacije« (enoletni mandat), ki jo je Tito sam vpeljal pred letom in pol, je privedla do v splošnem šibke in negotove vladajoče ekipe. Stara, uveljavljena avtoriteta (npr. Dolanc) je bila okrnjena (*beschnitten*), nova se ni mogla razviti.
- Nihče med člani sedanjega državnega in strankarskega predsedstva ne poseduje avtoritete v celi državi (zadnji, ki je to zase mogel zahtevati, je bil Edvard Kardelj, ki je umrl februarja 1979).
- Gospodarski položaj je skrajno napet (visoka zadolženost države in ekstremni trgovinski deficiti ob hkratni pretirani konjunkturi, divjem razrastu investicij v močno avtonomnih republikah, vedno bolj nepregledni odnosi na trgu kot posledica nezadovoljivo delujočega sistema samoupravljanja, težav z oskrbo in stopnja inflacije, ki je trenutno okoli 25-odstotna).¹³ (podčrtano v izvirnem dokumentu)

Dvojnost politične in gospodarske krize so poudarjale vse nadaljnje analize. Tudi ena prvih izčrpnih jugoslovanskih analiz, ki jo je pod naslovom *Jugoslavija poslije Tita 1980–1985* že leta 1986 objavil Dušan Bilandžić. Kot tri dogodke, ki so dolgoročno zaznamovali razvoj Jugoslavije, navaja:

- Smrt treh vodij jugoslovanske revolucije, Edvarda Kardelja, Josipa Broza Tita in Vladimirja Bakarića. Ob tej ugotovitvi so tudi nekateri opazovalci na Zahodu ugotavljali, da se je drugi generaciji partijskih voditeljev uspelo uveljaviti le na »manj pomembni nacionalni bazi (Hrvati, Srbi itd.), kar ogroža stabilnost Jugoslavije«.¹⁴
- Izbruh najgloblje gospodarske krize, ki se je manifestno izrazila na začetku 80. let, torej v trenutku Titove smrti, in katere politično vodstvo domnevno ni pričakovalo, čeprav so se njene osnove in indici zanjo razvijali že od sredine 70. let dalje: »Trmasto se je zavračala sama misel na možnost, da bi samoupravni socializem lahko zagrabila kriza. Gospodarska kriza se je hitro razširila kot kriza funkcioniranja družbenega sistema, kar je izzvalo pritisk, da se prepraša celotno idejno in politično nasledstvo Titove epohe.«¹⁵ Krizo so zaznamovali visoka rast inflacije, ki je leta 1983 dosegla 58 odstotkov, težave s pomanjkanjem osnovnih dobrin in bencina, predvsem pa eksponentna rast jugoslovanskega zunanjega dolga, ki je na začetku 80. dosegel 20 milijard dolarjev in zaradi katerega je leta 1982 v koordinirani akciji s 16 vladami zahodnih držav in 600 bankami v Jugoslavijo vstopil Mednarodni denarni sklad. Na tem mestu velja Bilandžićevo analizo zaradi obravnavane teme opazovanja zmožnosti preživetja Jugoslavije na Zahodu prekiniti z zanimivim komentarjem nemškega veleposlaništva iz julija 1982: »Na dolgi rok sicer ocenjujemo, da je zaradi naravnih bogastev in drugih

13 DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132867, Vermerk, Betr.: in Jugoslawien bei einem Ableben Präsident Titos zum jetzigen Zeitpunkt, 16. 1. 1980.

14 Magaš, *The Destruction of Yugoslavia*, 81.

15 Dušan Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita: (1980–1985)* (Zagreb: Globus, 1986), 9.

potencialov Jugoslavije njena zadolženost obvladljiva, če bo le mogoče rešiti sedanje težave s pomanjkanjem likvidnosti. Ne gre za tako hud problem kot v primeru Poljske in Romunije.«¹⁶ Pred tem je ZRN maja podporo ohranjanju stabilne Jugoslavije izrazila tudi z odobritvijo kredita v višini 150 milijonov DM, ki ga je za premagovanje jugoslovanskih težav z zunanjim dolgom organiziral konzorcij nemških bank pod vodstvom Deutsche Bank. Ob tem so nemški opazovalci zapisali, da bi Jugoslavija le v tem letu poleg nemškega ter že odobrenih kuvajtskega kredita (250 milijonov ameriških dolarjev) in stand-by kredita Mednarodnega denarnega sklada (700 milijonov ameriških dolarjev) potrebovala še dodatna sredstva v višini 800 milijonov dolarjev. Nemško veleposlaništvo je v svoji analizi jugoslovanskega zunanjega dolga še zapisalo, da nemško posojilo v Jugoslaviji cenijo kot pomembno gesto Bonna.¹⁷

- Izbruh nemirov med albanskim prebivalstvom na Kosovu marca 1981, ki je bil glede na izenačitev statusa republik in avtonomnih pokrajin v ustavi, sprejeti leta 1974, za večino nepričakovan. Nemire so tuji diplomati ocenjevali kot veliko preizkušnjo za jugoslovansko vlado. Nemško veleposlaništvo, denimo, je v pripravljalnem gradivu za srečanje ekspertov zveze NATO ocenjevalo, da so razmere na Kosovu in njihovo obvladovanje preizkusni kamen za jugoslovansko vodstvo po smrti Tita, v kolikšni meri je sposobno zagotavljati mirno koeksistenco jugoslovanskih narodov v sedanjih okvirih.¹⁸

Iz Bilandžičeve analize in analiz drugih zahodnih opazovalcev razmer v Jugoslaviji ter iz dokumentov diplomatov ZRN izhaja, da je bilo kot največji dejavnik destabilizacije identificirano krizno stanje jugoslovanskega gospodarstva. To potrjujejo tudi ugotovitve dr. Jožeta Pirjevca, ki je jugoslovansko krizo v obdobju 1980–1989 analiziral na osnovi dokumentov v arhivu varnostnoobveščevalne službe Nemške demokratične republike (Stasi). Stasi je zbiral in analiziral ocene na Zahodu in tako v obdobju po začetku kosovske krize podal položaj zahodnih zaveznikov, da je najboljši način za podporo Jugoslaviji okrepitev njenega gospodarstva. Z upoštevanjem na v tem članku kasneje predstavljeno obravnavo jugoslovanske krize znotraj Evropske skupnosti (ES) je zanimiv navedek dokumenta Stasija, da imajo države ES že dlje časa dolgoročno politiko podpore Jugoslaviji, katere namen je državo oblikovati v neuvrščeno, a prozahodno državo. S tem naj bi se strinjal tudi Washington, ki pa je v času administracije Ronalda Reagana začel zaostrovati pogoje za koriščenje ameriške vojaške in gospodarske pomoči: Beograd naj bi v prihodnje v zameno za pomoč v večji meri kot dotlej upošteval »globalne ameriške interese, predvsem kar zadeva podporo raznim gibanjem za neodvisnost v t. i. Tretjem svetu.

16 Michael Ploetz, Tim Szatkowski in Judith Michel, ur., *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1982* (München: Oldenburg, 2013), 1156, op. 78 k dok. 217.

17 Poleti 1982, ko je veleposlaništvo ZRN poročalo o kreditih, ki jih Jugoslavija nujno potrebuje, je bilo ocenjeno, da bo Jugoslavija v naslednjih letih zgolj za servisiranje dolgov potrebovala 5 milijard ameriških dolarjev letno. – Ibid, 1155, 1156.

18 Podrobneje o nemški oceni razmer na Kosovu pol leta po izbruhu nemirov v: DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132867, Bericht Nr. 1163/81 (VS-NfD), Betr.: NATO-Expertentreffen zu SU und Osteuropa vom 20.–23. 10. 1981, 4. 9. 1981.

Poleg tega naj bi ZDA jugoslovanskemu vodstvu jasno povedale, da bodo kakršnokoli približevanje Sovjetski zvezi interpretirale kot ‚izdajo‘ <<. ¹⁹

Priprave na smrt predsednika Josipa Broza Tita v času kanclerja Helmuta Schmidta

Vodilni motiv vladne izjave Helmuta Schmidta, ki jo je podal 17. 4. 1974, to je dan po izvolitvi za zveznega kanclerja, je bil »kontinuiteta in koncentracija«. S tem je zastavil linijo vladne politike, ki naj bi nadaljevala osnovno usmeritev njegovega predhodnika Willyja Brandta, ki pa bi bila bolj usmerjena k reševanju realnih problemov. Predvsem zaradi negotovih razmer po prvi naftni krizi leta 1973 je nameraval Schmidt zunanjo politiko osredotočiti na nujne naloge, zaradi česar lahko njegovo zunanjo politiko tudi retrospektivno ocenjujemo kot primarno usmerjeno h gospodarski zunanji politiki in pa k ukrepom za ohranjanje ravnotežja moči v svetu. Schmidtova vladna izjava je bila v prvi vrsti signal za Vzhod, ki je po novi vzhodni politiki Willyja Brandta in nizu pogodb z vzhodnoevropskimi državami s končnim ciljem izboljšanja odnosov ZRN z Nemško demokratično republiko (NDR) in izboljšanja življenjskih razmer za Vzhodne Nemce z olajšanimi kontakti z Zahodom postal eno od težišč zunanje politike prve koalicije socialnih (SPD) in liberalnih demokratov (FDP). Schmidt se je kasneje spominjal tega svojega vodila: »Bil sem pripravljen ugoditi finančnim željam naših vzhodnih sosedov, ampak po naših zmožnostih in le v okviru uresničljivih protiuslug, ne pa zato, da bi si lahko obetali neko splošno in nejasno naklonjenost.« ²⁰

Na osnovi teh prvih izjav in indicev, da bo njegova politika manj idealistična, je smel Beograd s skepto opazovati prihod Brandtovega naslednika. Vendar pa se politika ZRN do Jugoslavije ni spremenila: zaradi gospodarskih interesov (Jugoslavija kot dragocen vir kvalificiranih in poceni gastarbajterjev, ZRN kot najpomembnejši trgovinski partner Jugoslavije v sedemdesetih letih) in tudi zaradi vztrajanja pri tezi o nujnosti ohranjanja neodvisnega položaja Jugoslavije za ohranjanje obstoječega statusa quo in ravnotežja moči v evropski in globalni politiki ter zaradi podpiranja Jugoslavije kot najbolj vitalne sile v gibanju neuvrščenih in države z veliko avtoriteto med državami tretjega sveta, različne oblike podpore (predvsem v polju gospodarskih in finančnih spodbud) v Schmidtovem času niso usahnile.

Dokumenti o opazovanju Titovega zdravja in špekulacijah o preživitvenih možnostih Jugoslavije segajo že v prvo leto kanclerja Schmidta. ²¹ Leto kasneje pa

19 Jože Pirjevec, »Jugoslovanska kriza v arhivu STASI (1980–1989)«, *Acta Histriae* 24, št. 3 (2016): 645.

20 Helmut Schmidt, *Wegfahrten, Erinnerungen und Reflexionen* (Berlin: Der Siedler Verlag, 1996), 449. Da je bila njegova zunanja politika do Vzhoda usmerjena h konkretnim rešitvam, potrjuje v nadaljevanju: »Konkretno je šlo moji vladi za izboljšanje življenjskih razmer nemških manjšin v teh državah. /.../ Vzpostavitev možnosti, da se svobodno preselijo v Zvezno republiko, se mi je zaradi solidarnosti z našimi nesrečnimi rojaki onstran Odre in Nise zdela neobhodna moralna zapoved.« – Ibid.

21 Tema Titovega zdravja se kot politično vprašanje pojavi tudi že med pripravami na obisk predsednika Tita v ZRN

je nastal dokument, ki govori o tem, da so bile špekulacije o prihodnosti Jugoslavije tema pogovorov zahodnih zaveznikov že v letih pred tem. Gre za depešo, s katero je nemški veleposlanik v Beogradu Jesco von Puttkamer Bonn obvestil o informativnih pogovorih nemškega poslanca Wernerja Marksa s sekretarjem ZKJ Stanetom Dolancem. Težišče teh pogovorov so bile razmere v Jugoslaviji in vloga Jugoslavije v komunističnem svetu. Kaj je bil povod za Dolančev odgovor, iz depeše ne izhaja, beremo zgolj, da je Dolanc na neko pripombo odgovoril, »da so v Jugoslaviji že nekoliko utrujeni od razprave o nujnosti obstoja Jugoslavije, (ki poteka, op. P. B.) na Zahodu / ... / Jugoslovanska partija je partija z načeli in sprememba jugoslovanske politike ali približevanje tako imenovanemu socialističnemu taboru sta danes popolnoma izključena. Takšne špekulacije, ki krožijo na Zahodu, so popolnoma zmotne. Jugoslavija se nahaja v podobnem položaju kot Zvezna republika (Nemčija, op. P. B.) in Srednja Evropa: konflikt velikih sil bi nas neposredno ogrozil.«²²

V dokumentih celotnega obravnavanega obdobja sledimo prepričanju zahodnih zaveznic, da lahko Jugoslavija svoj neodvisni položaj do Sovjetske zveze in Varšavskega pakta ohrani le s podporo Zahoda. Prvi namig na to, da bi do obravnave morebitne potrebe po podpori politični in gospodarski neodvisnosti Jugoslavije morda moralo priti tudi v kontekstu organizacije NATO, izvira iz časa neposredno po začetku veljave zadnje jugoslovanske ustave. Ta je z institutom predsedstva in torej z vpeljavo prihodnjega kolektivnega vodje države nakazala, da se tudi predsednik Tito zaveda kočljivosti trenutka svoje smrti.

Ob robu konzultacij NATA v Parizu sredi marca 1974 sta o Jugoslaviji v tem smislu govorila nemški in francoski predstavnik na ravni političnega direktorja. Nemški predstavnik je poudaril nemški prispevek h gospodarski stabilizaciji Jugoslavije. Glavna točka pogovora je bilo sicer vprašanje, ali bi veljalo iniciirati splošno razpravo o interesu zaveznitva za stabilnost Jugoslavije: »Strinjala sta se, da bi o tem vprašanju

spomladi leta 1974. V pogovorih visokih uradnikov o pripravah obiska, ki je potekal med 24. in 27. junijem 1974, je vodja oddelka Zahodna Evropa v jugoslovanskem zunanem ministrstvu Maksić opozoril: »Veliko se je špekuliralo o zdravju predsednika Tita. Vendar je treba upoštevati, da človek njegove starosti lahko tudi kdaj zbolí. Vseeno vam lahko zagotovim, da je predsednik zdrav. Mora pa imeti svoj mir in svoj režim. Gre za spoštovanje, ki ga je treba izkazovati starejšim ljudem. Ne bi bilo korektno, če bi tisk sedaj zagnal neutemeljene špekulacije.« (DE-PAAA, 42 (ZA), f. 116707, Protokoll über die Besprechungen zwischen VLR I Frau Dr. Finke-Osiander und dem Leiter der Westeur-ropa-Abteilung Maksić im jugoslawischen Außenministerium am 8. und 9. Mai 1974, 13. 5. 1974) Treba je dodati, da so tudi izjave predsednika Tita lahko krepile dvom o ohranjanju notranje kohezije Jugoslavije po njegovem odhodu. Med omenjenim večdnevnim obiskom predsednika Tita v ZRN je ta kanclerju Schmidt u zatrdil, da ima dovolj moči za ukvarjanje z vsemi notranjepolitičnimi zadevami, čeprav se očitno mnogim zdi, da mora človek pri 82 letih kar umreti. V nadaljevanju je izpeljal tezo, da njegova smrt ne bo prinesla sprememb v jugoslovanski politiki, saj ga bo nadomestilo kolektivno predsedstvo: »Vodilna skupina v Jugoslaviji, ki že več kot 30 let dela skupaj, ima v notranje- in zunanjepolitičnih zadevah tako enoten pogled, kot ga lahko najdemo v komaj kakšni drugi deželi.« Vendar ravno ta izjava, čeprav je bila dopolnjena z informacijo, da sta vodilni osebi v tej skupini Bakarić in Kardelj, poleg njiju in drugih iz starejše generacije pa tudi mlade osebe, vključuje razlog za zaskrbljenost v pričakovanju Titove smrti in smrti drugih iz njegove generacije. Težko je bilo namreč pričakovati, da se bo takšna kohezija mnenj ohranila tudi po popolnem odhodu generacije, ki je bila živa vez z revolucijo, in pa po izginotju velike avtoritete predsednika Tita. Podrobneje o pogovoru v: Daniela Taschler, Fabian Hilfrich in Michael Ploetzl, ur., *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1974* (München: Oldenburg, 2005), 821–30, dok. 188.

22 DE-PAAA, 42 (ZA), f. 116707, Fernschreiben-vtl (verschlüsselt) Nr. 119, Betr.: Informationsgespräch des Bunde-stagsabgeordneten dr. Werner Marks mit dem Generalsekretär der jug. KP Dolanc, 12. 3. 1975.

veljalo najprej voditi bilateralne pogovore med Francijo in Veliko Britanijo ter med ZDA in vlado ZRN.«²³

Jugoslovanom, zagotovo pa tudi Zahodu, je v tem času nedvoumen signal poslal tudi predsednik Tito. Zunanjepolitični del njegovega govora na X. kongresu ZKJ leta 1974 poudarjam zato, ker so kongresu in na njem izrečenim smernicam velik pomen pripisovali tudi zahodni diplomati. Predvsem zato, ker so predvidevali, da je to zadnji kongres ZKJ s Titovo udeležbo, so ga nemški diplomati po pomenu primerjali s tistim iz leta 1948, ki je potrdil prelom Beograda s Stalinom. Zahodnonemško veleposlaništvo je poročalo, da je Tito »kot temelj jugoslovanske zunanje politike izpostavil nezmožnost odpovedi politiki neuvrščenosti. Izhajajoč iz osvobodilnega boja in odpora proti imperializmu in tuji okupaciji je politika nevtralnega položaja med blokoma v svojem bistvu antiimperialistična in antihegemonistična. Preprosto je predstavljena kot politika ‚aktivne prijateljske koeksistence‘, pod čimer je treba razumeti tudi to, da so ‚ne le vojaški konflikti‘, temveč tudi vsaka oblika nadvlade in (uveljavljanja, op. P. B.) pravice močnejšega nedopustni.«²⁴

V nadaljevanju je predsednik Tito (predpostavljamo lahko, da na ozadju nikoli povsem izginule skepse glede namer Sovjetske zveze) izjavil, da sicer obstaja zgodovinsko nujna povezava med Jugoslavijo in drugimi socialističnimi deželami, vendar pa da to ne more biti zunanjepolitična obveza: tudi socialistične države nimajo pravice vsiljevanja socializma drugim državam. Oziroma v Titovi formulaciji: »Socialistične države ne morejo doprinesiti h krepitvi miru in socializma v mednarodni politiki, če njihovi medsebojni odnosi ne temeljijo na načelih enakopravnosti, neodvisnosti, medsebojnega spoštovanja in nevmešavanja v notranje zadeve (drugih držav, op. P. B.).«²⁵

23 DE-PAAA, 150, f. 301, Fernschreiben (VS-Vertraulich), Betr.: Deutsch-französische Direktorenkonsultationen am 20. 3. 1974 in Paris (II), 21. 3. 1974. Manj kot dva tedna kasneje je jugoslovansko željo, da bi atlantsko zaveznitvo v Moskvo poslalo signal, da »bi takšna intervencija (v Jugoslavijo, op. P. B.) povzročila resen položaj«, na srečanju na ravni državnih sekretarjev, ki je bilo sicer namenjeno sondaži položajev držav v zvezi s pripravami na izredno sejo Organizacije združenih narodov na temo surovin, izrazil državni sekretar Petrič. Zanimiv je povod za zaskrbljenost Jugoslavije, ki skupaj privede dva potencialna dejavnika njene morebitne destabilizacije: sovražno politično emigracijo in Sovjetsko zvezo. Petrič je namreč kot omembo domnevnega kazanja moči jugoslovanskih sosed, članic Varšavskega pakta, omenil senzacionalno razkritje tako imenovanega načrta Polarka. (Podrobneje o pogovorih državnih sekretarjev Petriča in Franka v: DE-PAAA, 150, f. 302, Drahterlass (verschlüsselt) Nr. 853, Betr.: Besuch Staatssekretär Petrič in Bonn am 1./2. April 1974, brez datuma) Informacijo o načrtu je zahodnim medijem predal češkoslovaški generalmajor Jan Šejna, ki je pobegnil na zahod. Načrt Varšavskega pakta naj bi predvideval vdor »fašističnih« emigrantskih sil v Jugoslavijo, čemur bi sledil jugoslovanski klic na pomoč Sovjetski zvezi, njena pomoč pa bi prišla v obliki invazije. Fašistični napad naj bi bil le pretveza za invazijo sovjetske vojske ter okupacijo Jugoslavije in vzhodne Avstrije. Šejna je tudi namignil, da je bil vdor v Bosno leta 1972 (gre za akcijo skupine Fenix ali Bugojanske skupine, ki je leta 1972 prodrla vse do planine Raduša v osrednji Bosni in Hercegovini) del tega načrta. Nadaljevanje te strategije naj bi bil načrt Dunaj, katerega bistvo bi bila »Blitzkrieg« okupacija Avstrije, da bi sile Varšavskega pakta lahko ustavile italijanske in zahodnonemške enote na Tirolskem in v okolici Salzburga. Predviden pa naj bi bil tudi še tretji načrt, ki je predpostavil politično podreditev Avstrije, ki bi ji sledila razredna vojna z razmerami državljanske vojne, položaj pa bi konsolidirale enote Varšavskega pakta, ki bi na Dunaju vzpostavile Moskvi podrejen režim. (»TE – Telegram (cable) (confidential), Nm.: 3408, From Austria Vienna to Department of State|Secretary of State|Serbia Belgrade, Subject: Magazine publishes Warsaw Pact Invasion Plans of Austria and Yugoslavia, 15. 2. 1974.« Wikileaks, pridobljeno 16. 3. 2017, <https://file.wikileaks.org/oc/2474.2/28552.pdf>).

24 DE-PAAA, 42 (ZA), f. 116703, Fernschreiben vtl (verschlüsselt) Nr. 268, Betr.: roem10 Kongress des BdkJ, 27. 5. 1974.

25 Ibid.

Mesec dni po prvem Titovem uradnem obisku v ZRN konec junija 1974 se je ameriški predsednik Richard Nixon sestal z nemškim zunanjim ministrom Genscherjem. Glavna tema pogovora je bila politika popuščanja napetosti v svetu. Kot izhaja iz poročila nemškega veleposlanika v Washingtonu Berndta von Stadna, sta sogovornika podrobneje govorila o položaju Berlina in o pomenu politike do Berlina s politiko *détenta*, Genscher pa je Nixonu tudi dal vedeti, da mora v nemškem pogledu Jugoslavija ostati neodvisna in da je treba Sovjetski zvezi dati jasno vedeti, da pritiski na Jugoslavijo niso združljivi s politiko popuščanja napetosti v svetu. In čeprav je moral Nixon v dveh tednih po tem srečanju odstopiti, je njegovo sporočilo, ki ga je po Genscherju poslal Schmidtu, tudi napoved intenzivnejše obravnave položaja Jugoslavije v zvezi NATO v naslednjih letih: najpomembnejša je enotnost med Zahodno Evropo in ZDA. Predvsem velike države morajo sodelovati, da bi preprečevale nestabilnosti na južnem robu Evrope.²⁶

Dokumenti v političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva napotujejo na sklep, da se je zveza NATO z nadaljnjim razvojem Jugoslavije intenzivno ukvarjala od leta 1976. Od tega leta so po mandatu štirih zunanjih ministrov (ZDA, Francije, Velike Britanije, ZRN) v krogu političnih direktorjev teh držav in njihovih vojaških svetovalcev potekali zaupni pogovori o možnosti pomoči Jugoslaviji. Položaj zahodnih zaveznikov do Jugoslavije in njihovo analizo tveganj za jugoslovansko državo v prihodnjih letih najbolje podaja izčrpno poročilo o konzultacijah o Jugoslaviji, ki so na sedežu zveze NATO potekale na začetku novembra 1976. Konzultacije so imele status neuradnega posveta in generalni sekretar zveze NATO Joseph Luns je pozval, naj srečanje ostane tajno. Dokument izjemno natančno identificira vzroke dvojne (torej politične in gospodarske) krize, ki je Jugoslavijo prizadela neposredno po smrti predsednika Tita:

- narodnostno vprašanje nikakor ni rešeno;
- nemogoče je v tridesetih letih iz različnih narodov ustvariti nacijo;²⁷
- še naprej je treba računati s konkurenco in nasprotji med Srbi in Hrvati;
- gospodarski položaj ostaja tvegan.²⁸

Zapisnik o tem sestanku identificira dejavnike kasnejšega razpada Jugoslavije in tudi že poda razlog, zakaj se zveza NATO, čeprav je o Jugoslaviji večkrat razpravljala, nikoli ni odločila izdelati intervencijskega kriznega načrta za vojaško reševanje Jugoslavije. Sklep, da je sovjetska intervencija malo verjetna, so zahodne zaveznice utemeljile z analizo: »Intervencija v Jugoslavijo je za Sovjetsko zvezo iz ideoloških (vključitev socialistične države v Varšavski pakt), političnih in strateških razlogov (rešitev problema z Romunijo, dostop do Sredozemlja) vabljiva, po drugi strani pa je Jugoslavija za Sovjetsko zvezo ‚trd oreh‘. V vzhodni blok bi prinesla nacionalne

26 Taschler, Hilfrich in Ploetzel, ur., *Akten 1974*, 993–97, dok. 203.

27 V zvezi s tem je zanimiva anekdota, ki jo na začetku svoje knjige *Zakaj je razpadla Jugoslavija* podaja novinar Viktor Meier, ki je več let deloval kot dopisnik iz Jugoslavije (na začetku svoje kariere je bil novinar *Neue Zürcher Zeitung*, v obravnavanem obdobju pa *Frankfurter Allgemeine Zeitung*). Pripoveduje o ameriškem profesorju Georgeu Hoffmannu, ki je Tita poznal še iz vojnih časov. Med njegovim zadnjim obiskom v ZDA je Tita vprašal, kaj ima za svoj največji neuspeh: »Tito je odgovoril, da je bil njegov največji neuspeh pač to, da mu ni uspelo povezati narodov Jugoslavije v pravo skupnost.« – Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, 15.

28 DE-PAAA, 150, Bestellnummer 356, Fernschreiben-vtl (verschlüsselt) Nr. 1299, Betr.: Jugoslawien, 9. 11. 1976.

probleme (Sovjetska zveza, ČSSR, Romunija), zaradi vodilne jugoslovanske vloge v gibanju neuvrščenih bi zmanjšala ugled Sovjetske zveze med državami tretjega sveta, skrajno bi zaostрила odnose med Vzhodom in Zahodom, naredila bi konec politiki popuščanja napetosti v svetu in sprožila bi kar najostrejši oboroženi odpor večine prebivalstva. (Zahodni, op. P. B.) zavezniki imajo zato sovjetsko intervencijo neposredno po odhodu predsednika Tita za malo verjetno, navsezadnje tudi zato, ker ni mogoče identificirati nobene večje, Sovjetom naklonjene skupine, na katero bi se Sovjetska zveza lahko oprla. Ni pa mogoče povsem izključiti, da ne bi SZ kasneje postopoma okrepila svojega vpliva in poskusila oblikovati sebi poslušne skupine. Do tega bi lahko prišlo, če Titov naslednik ne bi užival splošnega priznanja, če bi prišlo do političnih nemirov in ob gospodarski krizi.²⁹

Na tej osnovi so bili oblikovani sklepi, ki do konca obravnavanega obdobja opredeljujejo položaj zveze NATO do Jugoslavije. Zato jih na tem mestu tudi v celoti citiram:

- »izoblikovanje načrta zveze NATO za primer izrednih razmer v tem trenutku zavračamo;
- interes Zahoda bi bilo treba izraziti v bilateralnih izjavah in v komuniquejih, katerih besedila bi veljalo uskladiti z Jugoslavijo. Tovrstne izjave bi podali zgolj v ustreznih okoliščinah in ne kar »out of the blue«. Ob tem se priporoča upoštevanje jugoslovanske občutljivosti;
- Zahod v svojih izjavah lahko izrazi zaupanje v stabilen razvoj Jugoslavije in v njeno neodvisnost (v času, op. P. B.) po Titu in bi to tudi moral narediti;
- multilateralnim izjavam se lahko za zdaj odpovemo;
- mogoče je pozitivno poudariti vodilno vlogo Jugoslavije v gibanju neuvrščenih;
- zahodni interes za ohranjanje jugoslovanske neodvisnosti mora biti jasno izražen tudi Sovjetski zvezi. Ob tem je mogoče jasno pokazati interes Zahoda za ohranjanje statusa quo in tudi to, da (Zahod, op. P. B.) nima namena pritegniti Jugoslavije v zahodni tabor;
- deveterica bi morala po svojih močeh podpirati politično in gospodarsko približevanje Jugoslavije Evropski skupnosti;
- Zahod bi moral ob nadaljevalni konferenci KVSE leta 1977 v Beogradu na ustrezen način poudariti pozitivno vlogo Jugoslavije in tako za jugoslovansko neodvisnost in samostojen položaj doseči podoben učinek, kot ga je bila politično in s podpisom sklepne listine v Helsinkih deležna Finska;
- zahodno diplomacijo (izmenjevanja, op. P. B.) obiskov z Jugoslavijo je mogoče razviti na vseh ravneh.³⁰

Povoda za ta intenzivni posvet o Jugoslaviji v poročilu o njem ni najti. Dopusča se možnost povezave z diplomatskim faux pasom tedaj še kandidata za ameriškega predsednika Jimmyja Carterja v tednih pred posvetom v zvezi NATO. Šlo je za Carterjevo izjavo, da se »ob sovjetskem napadu na Jugoslavijo on ne bi odločil za

29 Ibid.

30 Ibid.

vojaški odgovor«. ³¹ Carter je že 4. novembra 1976 izjavo korigiral in sporočil, da je močno podcenil resnost morebitne sovjetske intervencije, da »bi bila sovjetska invazija ,grožnja celemu svetu‘ in da bi si sam vzel pravico do odločitve o tem, kakšen bi bil ameriški odgovor (v takšnem primeru, op. P. B.)«. ³²

Kot je konec oktobra poročal nemški veleposlanik von Puttkamer, je ta izjava v Jugoslaviji izzvala veliko nezadovoljstvo. Zgoraj citirane sklepe posveta o Jugoslaviji je treba brati tudi na ozadju sklepa, ki ga je na podlagi svojega uvida v jugoslovansko razmišljanje o mogočih posledicah morebitne sovjetske intervencije zapisal von Puttkamer: »/ ... / Kolikor je mogoče sklepati na podlagi izjav v številnih pogovorih z jugoslovanskimi politikami, tukajšnja analiza izhaja iz predpostavke, da vojaški napad na Jugoslavijo zagotovo ne bi vodil do obrambne akcije zveze NATO, da pa Zahod zaradi geopolitičnega pomena Jugoslavije ne bi ostal tako neaktiven, kot je bil pri Češkoslovaški. (V takšnem primeru, op. P. B.) Jugoslovani prav gotovo računajo s pošiljkami orožja in materiala pa tudi s pozitivno intervencijo ZDA.« ³³

Ker se v tem prispevku opiram na dokumente nemškega političnega arhiva, želim glede razprave v zvezi NATO omeniti še prispevek nemškega veleposlanika pri atlantskem zavezništvu Rolfa Friedmanna Paulsa, saj je značilen za nemški pristop k podpori stabilnosti Jugoslavije. Pauls je tako poudaril nemški položaj, da lahko Zahod k stabilizaciji Jugoslavije največ prispeva z gospodarsko pomočjo. Prav tako je v zvezi s tem zanimiva nekaj tednov za tem srečanjem objavljena analiza nemškega ministrstva za gospodarstvo, ki je prav tako že identificirala vzroke kasnejšega kolapsa jugoslovanskega gospodarstva, s tem pa tudi znotrajdržavne solidarnosti: »Gospodarski položaj Jugoslavije zaznamujeta relativno nizka raven industrijskega in tehnološkega razvoja in nacionalne napetosti, ki jih povzroča razvojni prepad sever-jug. Produktivnost dela je nizka; strukturna brezposelnost predstavlja vodstvu države velik problem. / ... / Poleg tega je zvišanje cen nafte uničilo ravnotežje jugoslovanskih zunanjih gospodarskih odnosov.« ³⁴

Naslednji dokumenti o razpravi na temo *Krisenfallplanung Jugoslawien* v okviru zveze NATO, ki sem jih našla v pregledanih fondih, so šele iz časa po smrti predsednika Tita. Ker je bilo drugo polje razprav o podpori ohranjanja Jugoslavije in njene vitalnosti na Zahodu Evropska gospodarska skupnost, želim omeniti še en pogovor političnih direktorjev vodilnih štirih sil v atlantskem zavezništvu o Jugoslaviji v letu 1976. Pogovor je zanimiv predvsem zaradi prispevka ameriškega diplomata Helmuta Sonnenfeldta, vplivnega svetovalca Henryja Kissingerja in arhi-

31 Matthias Peter, Michael Ploetz in Tim Geiger, ur., *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1976* (München: Oldenburg, 2007), 1470, op. 11 k dok. 322.

32 Ibid. V zvezi s Carterjem velja omeniti še en zaznamek, povezan z njegovim mandatom predsednika ZDA. Gre za tiskovno konferenco na temo Jugoslavije, ki jo je Carter organiziral 13. februarja 1980 in katere namen je bil v času hude bolezni predsednika Tita Jugoslovanom in pa tudi Sovjetom poslati ustrezno sporočilo. Carter je namreč pred mednarodno javnostjo potrdil voljo ZDA za ohranjanje neodvisnega in neuvrčenega položaja Jugoslavije. Dejal je tudi, da v ameriški politiki ni prostora za toleriranje tistih, ki delajo proti Jugoslaviji. – DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132884, Vermerk, Betr.: Exiljugoslawische Aktivitäten; hier: Gespräch des jugoslawischen Botschafters Lončar/Washington mit Assistant Secretary Vest am 15. 2. 1980, 25. 2. 1980.

33 Peter, Ploetz in Geiger, ur., *Akten 1976*, 1472, op. 16 k dok. 322.

34 DE-PAAA, 150, Bestellnummer 356, Fernschreiben-vtl (verschlüsselt) Nr. 1299, Betr.: Jugoslawien, 9. 11. 1976.

tekta ameriške zunanje politike v administracijah predsednikov Richarda Nixona in Geralda Forda. Sonnenfeldt je na srečanju izrazil položaj, vsaj delno nasprotujoč nemški politiki, ki je v tesnem sodelovanju Jugoslavije z Evropsko skupnostjo in v za Jugoslavijo preferenčnih aranžmajih v polju evropske trgovine videla pomemben ukrep za krepitev njenega gospodarstva, tako pa tudi splošne stabilnosti Jugoslavije, in ukrep za vzdrževanje njene distance do Sovjetske zveze. Sonnenfeldt je, nasprotno, težavo videl v tesnih odnosih med ES in Jugoslavijo. Nemška zabeležka pogovora Sonnenfeldtov prispevek navaja tako: »Po odhodu Tita bo Sovjetska zveza zelo občutljiva za znake poskusov približevanja Jugoslavije Zahodu. Čisto mogoče je, da bo v Jugoslaviji po Titu (nastal, op. P. B.) interes za tesnejše gospodarsko sodelovanje z Zahodom. Tito je za Sovjete v določenem pogledu zagotovilo za to, da se Jugoslavija ne bo preveč približala Zahodu. On, Sonnenfeldt, zato meni, da bi morala ES narediti vse za to, da bi svoj odnos do Jugoslavije organizirala še v času Titovega življenja. Potem bo to težje.«³⁵

Evropska skupnost in Jugoslavija

Kot je že bilo ugotovljeno, so Zahodna Nemčija in zahodne partnerice ključni dejavnik zagotavljanja stabilnosti Jugoslavije videle v vitalnosti jugoslovanskega gospodarstva. Kljub pozornemu opazovanju sovjetskih potez in upoštevanju jugoslovanskih opozoril na možnost eskalacije terorističnega nasilja beograjskemu režimu sovražne emigracije, katerega cilj bi prav tako bil destabilizacija jugoslovanske države, je podpora jugoslovanskemu gospodarstvu uživala prioriteto. V tem pogledu je bilo sodelovanje Jugoslavije in Evropske skupnosti zelo pomembno. V obravnavanem obdobju je bil ključen instrument tega sodelovanja trgovinski sporazum,

35 DE-PAAA, 150, Bestellnummer 358, Vermerk betrifft: Gespräch der vier Politischen Direktoren und anschließendes Gespräch der vier Aussenminister am 8. Dezember 1976 in Brüssel, hier: Jugoslawien, 20. 12. 1976. Sonnenfeldtov položaj je treba razumeti v kontekstu tako imenovane Sonnenfeldtove doktrine. Gre za njegov referat ob robu srečanja zbora ameriških veleposlanikov v Washingtonu decembra 1975, ki je leto kasneje še vedno razburjal v prostorih mednarodne politike. Sonnenfeldtova doktrina je podpirala strategijo tandema Nixon-Kissinger, ki je sovjetskim varnostnim preferencam in tudi strahovom namenjala večjo legitimnost kot prejšnje ameriške administracije. Pred zborom ameriških diplomatov je tako Sonnenfeldt v tem duhu poslal signal v Moskvo, ko je Sovjete in vzhodnoevropske države pozval k bolj organskim medsebojnim odnosom, da ti ne bi več temeljili zgolj na zatiranju, obenem pa je zagovarjal bolj avtonomno eksistenco Vzhodne Evrope, a znotraj sovjetskega geopolitičnega interesnega območja. (Povzeto po »Doctrines – The Reagan Doctrine,« *Encyclopedia of the New American Nation*, pridobljeno 17. 3. 2017, <http://www.americanforeignrelations.com/A-D/Doctrines-The-reagan-doctrine.html>). Sonnenfeldt je to nezmožnost Sovjetske zveze, da bi države vzhodnega bloka ob sebi držala drugače kot zgolj z vojaško silo (ali z grožnjo uporabe vojaške sile), in obenem nezmožnost, da bi bila politično ali kako drugače privlačna zanje, označil za nesrečno zgodovinsko napako. Posledica naj bi bila perpetuacija nenaravnega razmerja med Sovjetsko zvezo in vzhodnoevropskimi državami, kar naj bi predstavljalo večjo grožnjo za izbruh vojne kot pa napetosti na liniji Vzhod–Zahod. Obenem pa je Sonnenfeldt Jugoslovane razburil z izjavo, da naj se Jugoslavija vede manj »obnoxious« (izraz, ki ga najbolje prevedemo kot zoprn, v izvorniku ga ohranijo tudi v nemških dokumentih); da ZDA sicer podpirajo neodvisno jugoslovansko politiko od preloma s Sovjetsko zvezo v letih 1948/49, vendar pa naj Beograd tega ne razume kot dovolilnice za zoperstavljanje ali škodovanje ameriškim interesom, kjer se mu zdi, da bi od tega lahko imel koristi. Podrobneje o izjavah Helmuta Sonnenfeldta v zvezi z vzhodnim blokom in Jugoslavijo v: Peter, Ploetz in Geiger, ur., *Akten 1976*, 526, 527, dok. 116.

ki sta ga Jugoslavija in Evropska skupnost podpisali 26. junija 1973, in sicer za obdobje petih let. Že iz leta kasneje, še bolj očitno pa leta 1975 – na to napotuje v prologu zabeleženo začudenje francoskega in britanskega zunanjega ministra nad nemško blokado jugoslovanskega dostopa do sredstev evropske razvojne banke – pa izhajajo dokumenti, ki dokazujejo različno stopnjo naklonjenosti držav članic Evropske skupnosti Jugoslaviji in različno stopnjo pripisovanja pomena podpiranju jugoslovanske stabilnosti.³⁶

Zato velja omeniti sprejem uredbe o prepovedi uvoza mladega govejega mesa iz vseh držav nečlanic Evropske skupnosti 16. julija 1974. Ta je močno prizadel Jugoslavijo, ki ji je izvoz mlade govedine v območje ES zagotavljal že 19. marca 1970 sklenjeni trgovinski sporazum z ES. Ko je 21. oktobra evropska komisija z novo uredbo podaljšala ukrep za nedoločen čas, sta proti temu protestirali predvsem Zahodna Nemčija in Nizozemska. ZRN je s predlogom omilitve uredbe poskušala pomagati predvsem Jugoslaviji, njeni diplomati pa so tako tudi opozarjali, da je Jugoslavija sama ponudila omejitev količine mesa, namenjenega za zahodni trg. V zgoraj že omenjenih pogovorih, kjer je bil Genscherju predan očitek o nemški blokadi dostopa Jugoslavije do sredstev evropske razvojne banke, je bil dobro leto po začetku veljave uredbe ponovno omenjen ukrep omejitve uvoza mladega govejega mesa in svinjine. Britanski minister Callaghan je dejal, da je Velika Britanija kot največji odjemalec svinjskega mesa pripravljena priti nasproti Jugoslaviji, da pa so to zavrnilo vsi drugi partnerji deveterice. Genscher je zatrdil, da je vlada pri obeh vprašanih odprta za rešitve.³⁷

Na podobno disonanco namiguje, kot je že bilo omenjeno, francoski in britanski očitek ZRN. V letu 1975 se je namreč že pripravljala sporazum o finančnem sodelovanju med Jugoslavijo in ES, katerega rezultat je bila odločitev sveta guvernerjev 22. decembra 1976, ki je Evropsko investicijsko banko avtorizirala za dodelitev posojila Jugoslaviji v višini 50 milijonov ameriških dolarjev, za potrebe financiranja projektov v skupnem interesu Evropske skupnosti in Jugoslavije. Prav tako je Jugoslavija prav zaradi angažmaja ZRN v letu 1975 ostala glavni koristnik splošnega preferenčnega sistema zunanje trgovine Evropske skupnosti.³⁸

Posebno pomembna podpora Jugoslaviji je bil tik pred smrtjo predsednika Tita (2. 4. 1980) podpisan sporazum o sodelovanju med Evropsko skupnostjo in Jugoslavijo. Sporazum, ki je v veljavo stopil šele aprila 1983 (določila finančnega in trgovinskega sodelovanja so sicer z začasnim sporazumom začela veljati že 1. julija 1980), je imel preferenčni značaj in je odpravljal carine za večino jugoslovanskih industrijskih izdelkov, poleg tega pa je predvidel tudi sodelovanje na področju financ (finančna pomoč) in na širokem razponu področij (kmetijstvo, znanost, tehnologija, energetika, promet, okoljevarstvo in turizem).³⁹

36 Kronologija institucionalizacije sodelovanja med Evropsko skupnostjo in Jugoslavijo v: »Yugoslavia and the European Community,« *Archive of European Integration* (University of Pittsburg), pridobljeno, 28. 5. 2017, http://aei.pitt.edu/8241/1/31735055282218_1.pdf.

37 DE-PAAA, 42 (ZA), f. 116707, Vermerk, Betrifft: Unterstützung eines unabhängigen Jugoslawiens, 15. 12. 1975.

38 Ibid.

39 Podrobneje o genezi sporazuma o sodelovanju med Evropsko skupnostjo in Jugoslavijo ter o njegovih določilih v:

Da je odločitev za sklep sporazuma o sodelovanju med ES in Jugoslavijo vodil tudi namen pomoči Jugoslaviji, govori izjava nemškega visokega uradnika v nazivu Vortragender Legationsrat Bolla, podana dan po podpisu sporazuma: »Sporazum ima preferenčni značaj in dopolnjuje v okviru globalne politike (Evropske, op. P. B.) skupnosti do Sredozemlja že sprejete dogovore. S pristopom Grčije k Evropski skupnosti (1. 1. 1981), s katerim bo Jugoslavija postala tranzitna država, dobi sporazum dodaten pomen. Jugoslaviji naj bi omogočil z rastjo izvoza zmanjšati njen veliki deficit v trgovinski bilanci z Evropsko skupnostjo (več kot 5 milijard DM v letu 1979) in močnejše diverzificirati njen izvoz. / ... / S sporazumom o sodelovanju skupnost prispeva h gospodarski stabilnosti in ohranjanju neodvisnosti Jugoslavije.«⁴⁰

Dokumenti o sklepu sporazuma o sodelovanju med Jugoslavijo in Evropsko skupnostjo pa napotujejo tudi na ugotovitev, da sta v obdobju po smrti predsednika Tita glavna potencialna ogrožajoča dejavnika v jugoslovanskem neodvisnem položaju v več pogledih sovpadla. Najbolj jasno je ta novi položaj v dokumentu z naslovom *Jugoslavija v turbulentni coni* avgusta 1981, torej v času, ko je razmere v Jugoslaviji še dodatno zaostrila kriza na Kosovu, označil veleposlanik ZRN v Beogradu Horst Grabert. Opozoril je na zmanjševanje jugoslovanskega izvoza v Evropsko skupnost, ki je bila v sedemdesetih glavni gospodarski partner Jugoslavije, in na preusmerjanje jugoslovanske zunanje trgovine v države Sveta za vzajemno ekonomsko pomoč (SEV), kar naj bi ublažilo padec nekonkurenčnosti jugoslovanskega gospodarstva; obenem pa je ta razvoj odprl nove možnosti za negativne vplive na jugoslovansko neodvisnost in nevtralnost; tega se je zavedalo tudi jugoslovansko vodstvo: »Zunanjepolitične posledice naraščajočega dela jugoslovanske izvozne kapacitete proti Comeconu so v pogovorih z visokimi vladnimi in partijskimi funkcionarji komentirane z veliko zaskrbljenostjo.«⁴¹

Na koncu obravnavanega obdobja, ko se je dokončno potrdilo, da neposredne intervencije Sovjetske zveze ne gre pričakovati, je bilo ugotovljeno, da Sovjetska zveza ostaja grožnja neodvisnemu položaju Jugoslavije predvsem zaradi strukturnih šibkosti njenega gospodarskega sistema. Iz tega je izhajala tudi nadaljnja podpora Zahoda finančni in gospodarski sanaciji Jugoslavije, katere vrh je bila akcija Mednarodnega denarnega sklada.

.....
 »Structure and Development of Relations,« *European Commission Press Release Database*, pridobljeno 17. 3. 2017, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-86-92_en.htm?locale=en.

40 Tim Geiger, Amit Das Gupta in Tim Szatowski, ur., *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1980* (München: Oldenburg, 2011), 435, op. 4 k dok. 76.

41 DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132866, Fernschreiben (verschlüsselt) Nr. 328, Betr.: Jugoslawien in der Turbulenzzone, 5. 8. 1981.

Zveza NATO o Jugoslaviji v času po Titu

Čeprav iz dokumentov izhaja, da so posveti o možnosti pomoči Jugoslaviji v krogu štirih političnih direktorjev in vojaških svetovalcev od leta 1976 potekali redno, sporočil o konzultacijah v naslednjih letih nisem našla. Kot je že bilo zapisano, naslednji dokumenti segajo šele v leto 1981.

Ponoven pojav dokumentov o obravnavi Jugoslavije v okviru zveze NATO v letu 1981 je treba razumeti v okviru že omenjenega trenda razvoja, zaradi katerega sta po smrti predsednika Tita, kot že omenjeno, kot dejavnika tveganja sovpadla krizno stanje jugoslovanskega gospodarstva in pa Sovjetska zveza kot potencialna grožnja jugoslovanski neodvisnosti. O tem govori poročilo o srečanju političnih direktorjev v Bonnu oktobra 1981. Izhodišče za obravnavo Jugoslavije je bila prav zaskrbljenost zaradi naraščajoče odvisnosti jugoslovanskega gospodarstva od trgovine s Sovjetsko zvezo, saj naj bi v tistem času po nemških izračunih že polovica jugoslovanske zunanje trgovine vključevala menjavo z Vzhodom, medtem ko je menjava z Zahodom dosegala zgolj 20 odstotkov. To je kot potencialno nevarnost prepoznal tudi tedanji ameriški veleposlanik v Beogradu Lawrence Eagleburger, ki pa je vseeno videl omejeno možnost za povečevanje sovjetskega vpliva: »Jugoslovani so trdoživi in bodo dlje zdržali kot drugi; antisovjetska drža se je po Titovi smrti kvečjemu okrepila.«⁴²

Iz zadnjega poročila na temo *Kriesenfallplanung Jugoslawien* izhaja, da so se za ponovno intenzivnejšo obravnavo Jugoslavije zavzele ZDA. Omenjen je namreč predlog ameriškega vojaškega svetovalca, generala Bowmana, iz maja 1981, da bi se dotedanje krizno načrtovanje v zvezi z Jugoslavijo razširilo na izdelavo konkretnih operativnih vojaških načrtov (*contingency planning*). O zvišanju stopnje tveganja pričajo tudi diskusije o možnostih za izvoz sodobnega orožja v Jugoslavijo. V zvezi z izvozom vojaške opreme se izrecno potrdi poseben status, ki so ga Jugoslaviji pripisovale zahodne zaveznice. Najbolj jasno se to izkaže v zvezi z Zahodno Nemčijo, ki je prav pri Jugoslaviji izkazala pripravljenost rahljanja svoje restriktivne politike izvažanja orožja.

Na zasedanju političnih direktorjev v začetku decembra 1981 v Bruslju je nemški predstavnik (D 2) pojasnil nemški položaj: »Ne glede na našo v splošnem restriktivno politiko izvažanja orožja nameravamo Jugoslavijo uvrstiti v posebno kategorijo, saj v tem primeru poseben političen pomen govori za (dodelitev, op. P. B.) dovoljenja za izvoz. Takšna odločitev nam bo tudi omogočila nadaljnje sodelovanje pri načrtih četverice v zvezi z Jugoslavijo. / ... / V vsakem primeru pa bo za vsak posamični primer izvoza orožja v Jugoslavijo potrebna odločitev na politični ravni. Če bomo Jugoslavijo uvrstili v posebno kategorijo, se bomo izognili težavam za izdajo dovoljenja, ki so sicer povezane z našimi temeljnimi smernicami za izvoz orožja.«⁴³

42 Daniela Taschler, Matthias Peter in Judith Michel, ur., *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1981* (München: Oldenburg, 2012), 1682, dok. 314.

43 *Ibid.*, 1893, dok. 352. Da je nemška stran Jugoslavijo imenovala država, ki ima »poseben politični pomen« (*besondere politische Erwägung*), izhaja tudi iz pojasnila, ki ga je visoki uradnik na ravni ministerialnega direktorja Fischer

Iz dokumentov ni mogoče ugotoviti, ali je neformalni gremij štirih političnih direktorjev in vojaških svetovalcev v prihodnje izdelal načrt posredovanja v Jugoslaviji. Iz dokumentov predvsem izhaja, da je bil glavni interes Zahoda preprečiti možnosti za večjo navezavo Beograda na Moskvo. Tako je mogoče razumeti tudi razpravo političnih direktorjev o nujnosti upoštevanja jugoslovanske občutljivosti oziroma preprečevanja možnosti, da bi Jugoslovani dobili občutek, da Zahod nanje gleda zviška. Francoski predstavnik Jacques Andréani, ki je prav tako poudaril Jugoslavijo kot *Sonderfall*, saj bi njena ogroženost ogrozila vso evropsko varnost, je tako vprašanje dobave orožja Jugoslaviji označil tudi kot psihološki problem: »Jugoslavija ne sme imeti občutka, da lahko dobi le manjvredno orožje.«⁴⁴

Zaključek

Za ukrepe in razmislek o morebitnih potrebnih ukrepih za stabilizacijo Jugoslavije, o katerih govorijo dokumenti obravnavanega obdobja iz političnega arhiva nemškega zunanjega ministrstva, lahko rečemo, da ustrezajo kompleksnosti problema zagotavljanja varnosti, ki ga prinesejo sedemdeseta leta. O času po izbruhu naftne krize leta 1973 politična teorija govori kot o času trirazsežnega koncepta varnosti, ki je odtlej vojaško-obrambni izziv, politični izziv, ki ga simbolizira politika popuščanja napetosti in v tem multilateralizacija diplomacije, ter ekonomsko-politični izziv.⁴⁵

Razmislek o nujnosti stabilizacije Jugoslavije, ki mu sledimo v dokumentih, je bil po eni strani posledica predpostavke, da je Tito dejanska in ključna vez večnacionalne jugoslovanske države, katere obstoj kot *Sonderfall* znotraj blokovske razdelitve sveta je bil pojmovan kot eden od stabilizatorjev varnosti v Evropi. To je del razlage za okrepljeno ukvarjanje z zdravjem predsednika Tita in za preigravanje mogočih scenarijev ob njegovem odhodu. Po drugi strani pa je mogoče pozornost zadevam pod naslovom *Krisenfallplanung Jugoslawien* od leta 1976, ko je v zvezi NATO vzpostavljen sicer poudarjeno neformalen gremij štirih političnih direktorjev in varnostnih svetovalcev za posvetovanje o Jugoslaviji, povezati tudi z varnostnimi razmerami v mednarodnem kontekstu.

leta 1982 podal zunanjemu ministru Genscherju: »Po pogovoru z ministrstvom za obrambo predlagamo naslednji postopek: V pogovoru med vami, zveznim kanclerjem in zveznim ministrom za obrambo bo odločeno, da za Jugoslavijo veljajo enaka politična načela zvezne vlade za izvoz orožja kot za vse druge države; Jugoslavija je sicer glede na veljavna načela ‚druga država‘ (to pomeni, da ni enakovredna zvezi NATO), vendar pa se že v zvezi s pogovori štirih (političnih direktorjev, op. P. B.) pogosto predpostavlja ‚poseben politični pomen‘, na osnovi katerega je mogoče izdati tudi dovoljenje za izvoz orožja; o dovoljenjih se sicer ne odloča avtomatično, temveč z običajnim postopkom, to pomeni po pravilu z odločitvijo na politični ravni.« – Ploetz, Szatkowski in Michel, ur., *Akten 1982*, 715, op. 5 k dok. 141.

44 Pripomba je bila utemeljena, saj je tudi ameriški predstavnik Eagleburger razkril, da je zaradi skromnih finančnih možnosti Jugoslavija doslej od ZDA kupovala zgolj orožje prejšnje generacije. Podrobneje o razpravi o prodaji orožja Jugoslaviji v: Taschler, Peter in Michel, ur., *Akten 1981*, 1983–95, dok. 352.

45 Christian Hacke, *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder* (Berlin: Ullstein, 2004), 198, 199.

Poleg posledic naftne in nato še energetske krize leta 1979 je bila sredina sedemdesetih tudi čas zaostritve odnosa med Vzhodom in Zahodom zaradi groženj ohranjanju ravnotežja v oborožitvi. Prav leta 1976 je Sovjetska zveza začela nameščati rakete srednjega dosega SS-20, katerih domet je bila Srednja Evropa. Posledica je bil sklep zveze NATO, imenovan *Double-Track Decision* (Odločitev dveh tirov), katerega idejo je podal prav Helmut Schmidt. NATO je Varšavskemu paktu hkrati ponudil pogovore o vzajemnem zmanjšanju arzenala balističnih raket srednjega dosega, obenem pa ob zavrnitvi tega predloga zagrozil z nameščanjem novega orožja srednjega dosega v Zahodni Evropi, kar je sicer atlantsko zavezništvo predstavljalo tudi kot nujnost modernizacije svojega arzenala. Krizo je zaostroval tudi neuspeh s sporazumom o omejevanju proizvodnje strateškega jedrskega orožja SALT II (Sporazum o omejevanju strateškega orožja, ki sta ga ZDA in Sovjetska zveza 18. 6. 1979 sicer podpisali, vendar pa ga ZDA nikoli niso ratificirale, kmalu pa se je izkazalo, da se SZ ni držala niti prvega sporazuma SALT, podpisanega leta 1972.).⁴⁶

Prav v času smrti predsednika Tita je tako s povodom za *Double-Track Decision* zveze NATO, sovjetsko intervencijo v Afganistanu decembra 1979 in krizo na Poljskem v letih 1980–1981 prišlo do nove napetosti v odnosih med Vzhodom in Zahodom, kar je bila vsaj hipotetična obremenitev in grožnja položaju Jugoslavije. Zahod je poleg tega potrebo po podpori Jugoslavije izpeljal tudi iz njenega vedno manj gotovega položaja vodilne sile v gibanju neuvrščenih. Očitno je bilo, da želi pričakovani umik karizmatičnega Tita izkoristiti kubanski vodja Fidel Castro. Zahod je zaradi tesnih vezi med Havano in Moskvo ter zaradi njunih skupin akcij v Afriki v mogoči zmanjšani vlogi Jugoslavije v gibanju neuvrščenih zaznal tudi potencialno grožnjo nevtralnosti neuvrščenih držav in možnost njihovega približevanja vzhodnemu bloku.

Kot za vse druge potencialne dejavnike rušenja neodvisnosti Jugoslavije neposredno po Titovi smrti, ki so imeli korenine v zunanji politiki, se je tudi grožnja usihanja moči med neuvrščenimi začasno izkazala za neutemeljeno. Kot so nemški diplomati analizirali leto po Titovem odhodu, je Jugoslavija ostala pomemben mednarodnopolitični akter. K temu je veliko doprinesla zadnja konferenca zunanjih ministrov gibanja neuvrščenih v New Delhiju (9.–13. 2. 1981), kjer je zaradi sovjetske agresije v Afganistanu v ozadje stopila teza o naravnem zavezništvu med neuvrščenimi in socialističnimi državami, ki sta jo zagovarjali Havana in Moskva. In v ospredje je ponovno stopilo načelo neuvrščenosti v bloku.⁴⁷

Prav to poročilo ponuja dobro sklepno poanto pričujočega ekspezeja, da politična emigracija nikoli ni zares bila realna grožnja Jugoslaviji in da Sovjetska zveza nikoli ni zares verjela v plodnost vojaškega posredovanja na zahodnem Balkanu; da je bila, kot je ugotavljala tudi nemška diplomacija, največja grožnja svojemu obstoju ves čas Jugoslavija sama: »Z začetkom tega leta se je obdobje prehoda izteklo, učinek solidarnosti, ki ga je sprožila Titova smrt, se je razblinil. Medtem ko

46 Helga Haftendorn, *Deutsche Aussenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung: 1945–2000* (München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2001), 265–67.

47 DE-PAAA, 42 (ZA), f. 132866, Analiza razmer v Jugoslaviji, Betr.: Lage in Jugoslawien ein Jahr nach dem Tod Titos, 5. 6. 1981.

je na gospodarskem področju mogoče zaznati nastavke učinkovite stabilizacijske politike v smislu krepitve načel tržnega gospodarstva, se jugoslovansko vodstvo na notranjepolitičnem področju omejuje na upravljanje s Titovo dediščino; tu obstaja grožnja, da se bo kontinuiteta sprevrgla v imobilnost.«⁴⁸

Zahod je zaradi svojega izrecnega interesa za ohranjanje neodvisne jugoslovanske države med Vzhodom in Zahodom sicer budno motril njen položaj in spremljal morebitne, beograjskemu režimu sovražne dejavnike, a na koncu so se za krvnika Jugoslavije izkazali njeni notranji problemi, ki jih je Zahod prav tako poskušal blažiti, kjer je to bilo mogoče. Še več, skoraj kot v drami črnega humorja je pravzaprav Zahod sprožil zadnji udarec. Postopna dezintegracija države je res izšla iz neučinkovitega gospodarskega razvoja, ki je eklatantne razsežnosti dosegla zaradi vztrajanja pri tudi po naftni krizi in torej v razmerah »dražjega denarja« nespremenjenem avtarkičnem razvojnem modelu, finančno podprtem z zadolževanjem v tujini, vendar pa so na koncu zahteve zahodnih upnikov ter koordinirana akcija Mednarodnega denarnega sklada najbolj načeli notranje tkivo Jugoslavije. Kot je v članku *Jugoslavija med integracijo in dezintegracijo* analiziral Neven Borak: »Jugoslavija je morala socializirati dolgove oziroma izgube ter prilagajati svojo gospodarsko politiko in ureditev potrebam financiranja, to je odplačevanja dolgov. Socializacija dolgov je pomenila medrepubliško in pokrajinsko solidarnost, ki so jo upniki vsilili, in je pomenila prelivanje denarja med republikami in pokrajinama s pomočjo zveznih ustanov. Blokovska ureditev sveta je dajala Jugoslaviji pomembno zunanjo oporo, ki sicer ni prikrivala gospodarskih, političnih, socialnih in siceršnjih problemov države, zagotavljala pa ji je naklonjenost okolja. Razreševanje dolžniške krize je sovpadalo s siceršnjim pešanjem bloka socialističnih držav, kar je nedvomno prispevalo tudi k manjšemu razumevanju Zahoda za notranje jugoslovanske probleme. Opuščeno je bilo reformiranje Jugoslavije v okvirih njene družbenoekonomske ureditve, poudarek se je prenesel na njeno popolno opustitev in nadomestitev z novo ureditvijo, temelječo na tržnem gospodarstvu in zasebni lastnini. Te spremembe so napovedale rušenje političnega in razvojnega soglasja iz sedemdesetih let.«⁴⁹

Rušenje tega soglasja pa se je kmalu stopnjevalo v rušenju sposobnosti sobivanja. In kot pravilni sta se izkazali Titovi obžalovanje in priznanje, da je njegov največji neuspeh to, da iz večnacionalne države ni zmozel narediti države ene složne nacije.

48 Ibid.

49 Neven Borak, »Jugoslavija med integracijo in dezintegracijo«, v: *Slovenija-Jugoslavija, krize in reforme*, 38, 39.

Viri in literatura

Arhivski viri:

- DE-PAAA, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes:
 - PAAA. Bestand B 150. Berlin.
 - PAAA. Bestand 42 (Zwischenarchiv). Berlin.

Literatura:

- Bilandžić, Dušan. *Jugoslavija poslije Tita: (1980–1985)*. Zagreb: Globus, 1986.
- Borak, Neven. »Jugoslavija med integracijo in dezintegracijo.« V: *Slovenija-Jugoslavija, krize in reforme 1968–1988*, ur. Zdenko Čepič, 29–40. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- Geiger, Tim, Amit Das Gupta in Tim Szatowski, ur. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1980*. München: Oldenburg, 2011.
- Gutteridge, William Frank. »Summary of Discussions and Notes on Recent Developments.« V: *South-Eastern Europe After Tito: A Powder Keg for the 1980s*, ur. David Carlton in Carlo Schaerf, 1–13. London in Basingstoke: The Macmillan Press LTD, 1983.
- Hacke, Christian. *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder*. Berlin: Ullstein, 2004.
- Haftendorn, Helga. *Deutsche Aussenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung: 1945–2000*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2001.
- Hofmann, Gunter. *Willy Brandt und Helmut Schmidt. Geschichte einer schwierigen Freundschaft*. München: C. H. Beck, 2012.
- Magaš, Branka. *The Destruction of Yugoslavia, Tracking the Break-Up 1980–1992*. London in New York: Verso, 1993.
- Meier, Viktor. *Zakaj je razpadla Jugoslavija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996.
- Nečak, Dušan. *„Ostpolitik“ Willyja Brandta in Jugoslavija (1963–1969)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013.
- Peter, Matthias, Michael Ploetz in Tim Geiger, ur. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1976*. München: Oldenburg, 2007.
- Pirjevec, Jože. »Jugoslovanska kriza v arhivu STASI (1980–1989).« *Acta Histriae* 24, št. 3 (2016): 643–62.
- Ploetz, Michael, Tim Szatkowski in Judith Michel, ur. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1982*. München: Oldenburg, 2013.
- Ramet, Sabrina Petra. *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*. Boulder: Westview Press, 2002.
- Schmidt, Helmut. *Weggefährten, Erinnerungen und Reflexionen*. Berlin: Der Siedler Verlag, 1996.
- Taschler, Daniela, Fabian Hilfrich in Michael Ploetz, ur. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1974*. München: Oldenburg, 2005.
- Taschler, Daniela, Matthias Peter in Judith Michel, ur. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1981*. München: Oldenburg, 2012.
- Žagar, Matija. »Ustava SFRJ in ustavni sistem 1974: povzročitelj krize ali mehanizem za njeno razreševanje?.« V: *Slovenija-Jugoslavija, krize in reforme 1968–1988*, ur. Zdenko Čepič, 13–28, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.

Spletni viri:

- *Archive of European Integration* (University of Pittsburgh). »Yugoslavia and the European Community.« Pridobljeno 28. 5. 2017. http://aei.pitt.edu/8241/1/31735055282218_1.pdf.
- *Encyclopedia of the New American Nation*. »Doctrines - The Reagan Doctrine.« Pridobljeno 17. 3. 2017. <http://www.americanforeignrelations.com/A-D/Doctrines-The-reagan-doctrine.html>.
- *European Commission Press Release Database*. »Structure and Development of Relations.« Pridobljeno 22. 3. 2017. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-86-92_en.htm?locale=en.
- *Wikileaks*. »Telegram (cable) (confidential), Nm.: 3408, From Austria Vienna to Department of State|Secretary of State|Serbia Belgrade, Subject: Magazine publishes Warsaw Pact Invasion Plans of Austria and Yugoslavia.« Pridobljeno 16. 3. 2017. <https://file.wikileaks.org/oc/2474.2/28552.pdf>.

Polona Balantič

WESTERN GERMANY PREPARATIONS FOR THE DEATH OF PRESIDENT JOSIP BROZ TITO. ADDRESSING FACTORS OF A POSSIBLE DESTABILIZATION OF YUGOSLAVIA IN CASE OF THE DEATH OF PRESIDENT TITO AND THE PREPARATION OF MEASURES TO SUPPORT YUGOSLAVIA

SUMMARY

The article focuses on the special position Yugoslavia (*Sonderfall*) held during the bloc division of the world after World War II, due to which the western allies were interested in keeping it in neutral position between East and West. The hypothesis based on these grounds, i.e. that during the years when the death of President Tito, who was perceived as a warrantor of a special international political status of Yugoslavia, was anticipated, the western allies intensively monitored the situation for any indications of an internal crisis or external threats that could be presented in the event of Tito's death, was examined using the documents accessible in the German Foreign Ministry political archives. Documents dealing with relations between Germany and Yugoslavia in the 1974–1982 period, when Helmut Schmidt served as Chancellor, were analysed. The emphasis was placed on documents describing the monitoring of stability in Yugoslavia within the organizations of western allies (NATO, European Community).

The analysis revealed that, since 1976, the western allies have been preparing measures aimed to support the stability and maintain Yugoslavia independent during possible internal destabilisation or external attempts to intervene in the internal situation in the Yugoslavian state in the event of president Tito's death. The analysis led to a conclusion that the potential threat to Yugoslavia posed by a direct intervention of Soviet Union was pushed into the background as the long-term

economic and debt crisis as well as internal transnational tensions proved to be the key negative factors. The same conclusions were reached by the western allies as well, as is evidenced from decisions made by members of the North Atlantic Alliance and the European Economic Community, including the Federal Republic of Germany, to adopt measures aimed at supporting the Yugoslavian economy. A detailed monitoring of the situation in Yugoslavia, the European Community scheme for bringing the legislation of Yugoslavia in line with that of the Community, and conclusions reached by a special panel within NATO on monitoring the situation in Yugoslavia confirmed the undiminished interest of the western allies to keep Yugoslavia in a neutral position during the Cold War in the 1974–1982 period, thus maintaining stability in Central Europe and the Mediterranean.